

13062

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ

Научни скупови
Књига 2

Одјељење умјетности
Књига 2

ПРВА ЈУГОСЛОВЕНСКА ОНОМАСТИЧКА КОНФЕРЕНЦИЈА

Тиват, 22—24. октобра 1975.

МИТАР ПЕШИКАН

ЗНАЧАЈ ПРАЂЕЊА ЈЕЗИЧКИХ ЕЛЕМЕНАТА КОЈИ СЕ
ПОНАВЉАЈУ У МИКРОТОПНИМИЈИ

Титоград, 1976.

Митар Пешикан (Београд)

ЗНАЧАЈ ПРАЋЕЊА ЈЕЗИЧКИХ ЕЛЕМЕНАТА КОЈИ СЕ ПОНАВЉАЈУ У МИРКОТОПОНИМИЈИ

I

Само мјесто одржавања ове конференције и чињеница да је организују црногорски филолошки радници чини ми се да оправдавају да се дио времена посвети црногорским филолошким програмима, тј. питању које је са институционалним и кадровским развојем црногорских стручних установа постало веома актуелно. Зато се ово моје излагање о значају праћења језичких елемената који се понављају у микротопонимији више укључује у ту програмску дискусију него у ономастику као научну дисциплину. Мислим да је веома добро што се испитивање микротопонимије помиње као један од прворазредних задатака у том програму.¹ Најзахвалнији су и — ако се смишљено поведу — најизвјеснији они послови које још увијек можемо сматрати пионирским, који покрећу нову проблематику, који — и кад не доведу до сигурних одговора и рјешења — представљају значајан допринос већ самим изношењем на видјело језичке материје и репертоара питања која она намће.

Оваква оријентација тим је оправданија ако је у питању занимљива језичка материја. У том погледу тешко је и замислити важнију и захвалнију језичку грађу него што је црногорска микротопонимија, која просто буја значајним подацима. Пада прије свега у очи њена изванредна густина. Често се и на сасвим ограниченом простору, на примјер једног

¹ Саопштења поднесена на скупу у Тивту — о топонимији Загарача (Д. Ђупић), Роваца (М. Пижурица) и Језерске висоравни (Д. Вујичић) — показују да је у току интензиван рад на црногорским теренима и да прилози какви су Д. Петровића о микротопонимији у околини Никшића, Ј. Суботић о кривошијској микротопонимији и др. неће остати усамљени. То има и квалитативан значај, јер што је више објелодајене грађе, испитивачи ће имати више могућности за системска упоређивања и упоредну анализу. — Напомене испод текста додајем накнадно, после одржавања тиватске конференције и дискусије на њој.

обичног сеоског имања, зна наћи десетак или и више различитих назива, већином прозирних и мотивисаних — али и таквих који потичу из дубоке старине, и представљају важно свједочанство или намећу озбиљно стручно питање.

Друга карактеристика црногорске микротопонимије је њена изузетна разноврсност, условљена дијелом самом природом, обиљем разноврсних земљишних облика и објеката, а дијелом сложеном социјалном, културном и етничком историјом, разним еволуцијама и смјенама које су се догађале на овом тлу, остављајући трагове у топонимији, тако да она подсећа на пресјек археолошких слојева на неком богатом налазишту.

Таква материја, међутим, чини изванредно значајним питање приступа и метода, питање куда усмјерити напоре у њеном изучавању. Рекао бих да у овом погледу постоји озбиљна опасност од методолошких застрањивања и промашаја. Опасност би могло представљати извјесно стручно нестрпљење, жеља да се што прије извуку подаци и изнађу одговори које латентно садржи наша топонимија, упрошћено речено: тежња брзим проналасцима и открићима. Не би се кренуло правим путем ако би се ријешеност да се изучава микротопонимија свела на плимину етимолошких чланака, у којима би свакако било и вриједних запажања и тачних или вјероватних објашњења — али се не би могле избјећи ни нереалне претпоставке. Треба, наиме, признати да је етимолошка наука на терену црногорске топонимије у о б ј е к т и в н о тешкој ситуацији. Топоними су често потекли из језика које не знамо, а до нас су допрли преко посредника, при чему је у доста случајева тешко утврдити и ко је био посредник.

За дио топонима тешко је и утврдити представљају ли етимолошки проблем, јер су неке алоглотске основе деформисане због накнадне мотивације, народног етимологисања. Ко би, на примјер, и помислио да је у основи имена *Липљан* што друго а не *липа* да немамо засвједчено име *Ulpiana*?² А сличне „мимикрије“ наћи ће се и другдје, па и у Црној Гори.

Све то чини да лингвистика можда нигдје није тако близу опасности да западне у нереална, непровјерива домишљања као у области етимологије топонима; а то нам сугерише и да наша испитивања микротопонимије више усмјеримо у једном егзактнијем и извјеснијем правцу.

Наиме, да би топономастика могла значити оно што од ове лингвистичке дисциплине очекују и сама лингвистика и друге науке, први је и неопходан услов: прикупити, систематизовати и учинити доступном њену грађу. Етимолошке анализе могу бити или успјешне или погрешне — и према томе или корисне или промашене — али материјал ако је прикупљен тачно и систематично никад није безвриједан и напор који се у то уложи никад узалудан.

² Ако овдје дондје постоји идентитет, што је — како је у дискусији истакао Р. Катичић — могућно али није сигурно, јер археолози налазе стару Улпијану недалеко од Липљана.

При томе треба бити реалан и у оцјењивању стручних снага и могућности. Етимологија као лингвистичка дисциплина у Југославији је слабо развијена. Ми једва да имамо (част изузецима) лингвиста којима би она била основна стручна оријентација и специјализација, и требаће времена да се то измијени. Међутим, у области прикупљања топономастичког материјала ми не морамо чекати, него можемо одмах ићи на доста амбициозне програме. У овој области и поједине групе стручних ентузијаста — макар не били високо квалификовани и искусни лингвисти — могу изводити практично исто тако успјешне програме као и један зрели и опремљени научни институт.³

Таква могућност ангажовања ширег круга стручних радника чини остваривима и амбициозне замисли — све до израде потпуног, цјеловитог и исцрпног корпуса црногорске топономастичке грађе, који би укључио цјелокупну микротопонимију сачувану до наших дана. Наравно, овај циљ не смијемо схватити изоловано, ограничено на територију републике, него као дио ширег програма. Подразумијева се да би се републички програм с једне стране корисно допуњавао с независним испитивањима у другим зонама, а с друге стране да би и сама материја са црногорске територије сугерирала продужавање испитивања преко републичке границе, праћење изоглоса и сродних зона.⁴

То је циљ свакако замашан али и врједан; то је програм који би пуни значај стекао тек кад се доведе до краја, али у коме и сасвим парцијална остварења доносе доста и постају одмах употребљива у науци, филолошкој и не само филолошкој. Међутим, ово допуштање парцијалног треба схватити само у квантитативном а не у квалитативном смислу. Најдалекосежнија методолошка грешка била би кад би се поједини терени само начели, прошарали, произвољним или случајним пабирче-

³ Са задовољством могу констатовати да и други учесници скупа у Тивту који су говорили о црногорским топономастичким програмима (В. Михаиловић, Д. Ђупић, у дискусији и Ј. Вуковић и др.) дају предност конкретном теренском раду, као и да је на опасности етимологисања рјечито упозорио и П. Шимуновић. Оваква упозорења неће бити сувишна, јер се и даље тога својеврстан данак склоности да се траже етимологије; у некој мјери то је посвједочио и сам овај скуп у Тивту.

⁴ Интензиван рад македонских ономастичара сигурно ће омогућити упоредну анализу у овом правцу — ако се тај рад допуни са ове стране обрадом микротопонимије у широј околини Скадарског језера и нашег најјужнијег приморја; значајан прилог овоме је грађа из Враке, коју је објавио Б. Марковић (у новосадским *Прилозима истраживању језика* 9, стр. 148—153). Највише захваљујући радовима пок. Луке Вујовића, постало је јасно да на крајњем југу Црне Горе има остатака изоглоса које су морале ићи ка истоку. Изоглосе тога правца тешко је пратити због албанског етнојезичког међупростора (којим је раскинут словенски језички континуитет), као и због морфолошког аналитизма и неутрализације прозодијских разлика на југоистоку Балкана, чиме су се могле затрти релевантне подударности. Неки подаци у реферату А. Попоског и К. Пеева наговјештавају да ће се моћи идентификовати поједине топономастичке и лексичке изоглосе (нпр. висока фреквенција термина *лаз* и *лазина* која је констатована за западни дио Македоније продужава се у Старој Црној Гори); наравно, у овоме велику помоћ могу пружити и испитивања албанског материјала, о чему је у дискусији говорио Ђ. Ђокај. — Или други примјер: испитивања у приморском и острвском дијелу СР Хрватске омогућиће повезано разматрање при испитивању црногорске приморске топонимије; елементи примјене тога били су присутни у излагању М. Могуша.

њем учинили непривлачним за будућег испитивача. Основни методолошки закон теренских испитивања (чије је нарушавање и досад доста стајало нпр. нашу дијалектологију) јест да је боље потпуно исцрпно пописати грађу макар с подручја једног невеликог засеока него прошарати, без систематске исцрпности, и врло широку територију.

II

Тиме долазимо ближе теми назначеној у наслову — питању праћења језичких елемената који се понављају у топонимији. Нужност праћења таквих језичких елемената практично значи нужност откривања и обраде података не изоловано, појединачно, него у систему, у узајамној повезаности, коју можемо пратити само ако идемо на потпуну исцрпност података. Наиме, не треба очекивати богату бербу нових резултата ако се топонимима буде прилазило појединачно, јер су ту, како смо већ рекли, објективне препреке веома велике, често и непремостиве. Нове методолошке могућности отвара чињеница да се у топонимији многи елементи понављају; понекад нас просто изненади такво понављање (нпр. кад крај границе Црне Горе и Херцеговине нађемо не само Самобор, него и Смедерево). Отуда се не можемо зауставити на самом биљежењу топонима, него је нужна и извјесна прелиминарна стручна обрада и систематизација података, на основу које се тек може ићи на дубље анализе, а затим и на начелне синтезе.

Тим методом повећаће се могућности научне обраде прије свега у самој топономастици, у њеној специфичној проблематици.

1) Потребно је најприје знати гдје се појављују поједина етимолошки нејасна или спорна имена. За прави, методолошки исправни етимолошки оглед било би практично увијек нужно знати јавља ли се основа усамљено или се понавља, а ако се понавља онда бар приближно идентификовати зону понављања. Можда ће у доста случајева сама та зона упућивати на највјероватнији изворни језик; нпр. ако се она поклапа са облашћу Илира, или ако се може одредити као приморска (гдје се може мислити нпр. на грчки извор), или као сусједна Албанији итд. Име *Прчањ* објашњено је као присвојни придјев од антропонима *Porci(an)us*; видимо, међутим, на секцији још један *Прчањ* сјеверно од Конавала, што још не доводи у сумњу ту етимологију, али ће на њену вјероватноћу свакако утицати податак имамо ли још који *Прчањ*, и ако имамо — гдје је. Приморски локалитет *Калиман* изгледа логично објаснити грчким *kalos limen* („лијепа лука“) — али кад видимо један *Калиман* у области Сутјеске, вјероватноћа се смањује.

2) Варијације исте основе помоћи ће нам да сигурније идентификујемо њен основни лик. Ако нам име *Лаке*, које је често у Катунској Нахији, може изгледати и не сасвим извјесно, неизвјесност се отклања кад видимо да се у Херцеговини продужава у облику *Влаке*. Варијанте *Војник* (планина код Никшића) и *Фојница* помажу нам да сигурније идентификујемо основу *хвој-* (хвоје = четинари).

3) Ако се неко име понавља, вјероватно му је у основи антропоним, или етноним, или какав апелатив. У овом посљедњем случају од одсудног је значаја за тражење етимологије тачно утврдити апелативно значење. То је веома ризикантно радити на основу једног топографског појма, али понављање имена омогућава да се уочи заједничка карактеристика објеката, а тиме и апелативно значење топонима. Чињеница да се веома често понавља основа *кабл-* за разне врхове и главице свједочи да то није случајна фигура према ријечи *кабао* (дрвени суд), него ороним, орографски апелативни термин из неког супстратског језика.

4) Из овога што је речено никако не треба схватити да је важно пратити само етимолошки и појмовно нејасне основе. Напротив, биће од несумњивог интереса пратити и топографске термине чији је апелативни смисао јасан — били они нејаснијег поријекла или представљали прозирне словенске основе, поготово ако нам то омогућава да идентификујемо одређене зоне, ареале, нпр.:

— каква је територијална репартиција термина *главица*, *глава*, *обер*, *ком*, или чак и фреквенција таквих општих ријечи какве су *врх*, *брдо*, *хум*, *јора* (запажа се, рецимо, да је у источној Црној Гори чест термин *глава*, док је у Катунској Нахији нормалан назив *главица*, који није деминутивног значења);

— у којој је зони *ждријело* најобичнији термин за превој, у којој га мјери смјењује *седло* или какав други термин;

— у којој је зони *до* главни термин за већу вртачу или увалу, а *руја* за мању вртачу — и тако даље.

То ће сигурно указати на зоне веће топономастичке сродности, а можда ћемо у неком словенском термину моћи идентификовати калк, дословни превод неког алоглотског имена које алтернира с нашим; нпр. напоредност термина *глава* или *главица* и *кабао* поткрепљује у некој мјери извођење имена *кабао* од исте индоевропске основе од које је и грчко *κεφαλή*.

5) И праћење структуре топонима, тј. не само простих основа него и различитих афикса и творбених модела, откриће поједине релевантне појаве и помоћи у научним анализама. Вјероватно ће се моћи одређеније дефинисати поједини суфикси, било у функционалном смислу (какво је њихово апелативно значење) било етимолошки (за коју су зону карактеристични и из којег би језика могли водити поријекло). Биће занимљиво пратити и постоји ли у неком имену каква творбена аномалија; можда се као примјер за то може узети често име *Лујоглав*, гдје уз прву етимолошку асоцијацију „лупити + глава“ иде системско питање колико је нормално да у сложеницама са спојним *-о-* долази глаголска основа испред именичке, различито од *главолом*, *сјенокос* итд.; другим ријечима, већ сама системска аномалија може сугерирати да треба тражити друкчија објашњења.⁵

⁵ Примједби Ф. Безлаја дугујем за корекцију текста реферата на овом мјесту, као и за податак да је он први дио овог и сличних имена објаснио претпостављајући основу *gleip-/gloup-* (в. *Onomastica jugoslavica* 1, стр. 12—13). — Да системска анализа може дати занимљиве и корисне резултате, посвједочи је и реферат А. Пеце на скупу у Тивту.

III

Поред ових и других доприноса којима систематски рад на микро-топонимији може унаприједити могућности научне анализе у самој топономастици и њеној методологији — и друге разне научне дисциплине, лингвистичке и нелингвистичке, могу доста попунити свој апарат материјалом микротопонимије и подацима који се из њега извуку. Ту је најприје друга ономастичка дисциплина — антропономастика. Микро-топономастички подаци могу доста попунити фондове имена и презимена и могу у великој мјери помоћи у реконструкцији једног старијег стања антропономије, њених старијих пресека — како у погледу самих фондова имена и презимена, тако и у погледу размјештаја и етничке припадности становништва. Тиме се отварају нове могућности и за етнографију, и уопште за друштвено-историјске науке, у којима ће бити употребљиво готово свако достигнуће лингвистичког ономастичког рада и за које микротопонимија спада готово у исто такву основну грађу као и за лингвистику, јер у њој налазе не само разне директне податке (познато је нпр. да су имена типа *Градац*, *Градина*, *Градишће*, *Кулина*, *Гомила* важан оријентир у археолошком рекогносцирању) него и основе за поједине синтезе и уопштавања.⁶

IV

Међутим, ваљда ниједна научна дисциплина нема толико разлога да прати документацију и обраду микротопонимије као дијалектологија, у својим различитим приступима и задацима.

Начелна је карактеристика највећег дијела микротопономастичког материјала његова језичка конзервативност и дијалектолошка аутентичност, која је посебно драгоцјена данас — у доба опште корозије дијалектата. Облик топонима знатно мање подлијеже и тој корозији и системској нивелацији, напуштању или избјегавању карактеристичних ликова под утицајем активних језичких система и тенденција. Тако се близу границе прогресивне и регресивне асимилације секвенце *-ao-* стабилно одржавају топоними *Орави Дб*, *Оравац*, *Башина Прдб* — иако такав рефлекс не срећемо у ријечима *ораховина*, *орахов*, *раоник*.

⁶ Реферат Љ. Јонкеа и дискусија указали су на један примајењени задатак топономастичких испитивања: допринос стандардизацији имена, гдје су генерална системска рјешења слабо могућна, јер стандардни језик никад неће моћи наметнути своја општа структурална правила ономастичкој материји, али никад неће ни престати утицај општих система на имена. У некој мјери тај утицај треба и прихватити, нарочито у граматичким питањима, јер нпр. локално име *Дечане* masc. pl. улазећи у општи језик мора жртвовати или наставак или род (или род и број заједно). Исто тако је неизбјежан извјестан степен дублетизма, јер нпр. само постојање признатог облика *Чаковец* и основе *чакови-* природно води дублету *чаковечки/чаковачки* (у слободној употреби, ван склопа имена). Сем тога, у административној пракси постоје својеврсни „продуктивни“ модели уобличавања; за нашу тему овдје је битно да се административни подаци о именима не могу узимати као сигурна и аутентична ономастичка грађа.

Ова дијалектолошка употребљивост назива проширује задатке скупљача, јер и случајно настали, описни називи — који су као топоними без неког значаја — постају вриједни биљежења као аутентични примјери народног говора. А то практично значи да нема топонима који није вриједно забиљежити, ма како нам прозиран, обичан, дескриптиван изгледао његов облик — једини је захтјев поузданост биљежења и коректност идентификације. Обична описна именовања (која су ипак устаљена за оне који се њима служе), као *Навр ђлуїѐ*, *КѢи њог Мѧлѧ ждрий-јело*, *Ђурѡва ѡѡїна* (за коју се зна који се Ђуро и кад у њој крио), иако су без специфичног топонимастичког значаја,⁷ садрже ипак дијалектолошки релевантне податке (*навр*, а не *наврх*, *наврі*, *наврд*; инструментал у облику акузатива; акценат *Ђурѡв* а не *Ђурѡв*).

Густоћа поновљених микротопонимастичких елемената омогућиће да се оцрта, наговјести или прецизира одн. коригује читав низ дијалекатских изоглоса и да се попуни инвентар рефлекса појединих појава, нпр. на ширем простору штакавизам и шћакавизам, рефлекси гласа *x*, а затим разне специфичности у замјени јата, гдје је посебно занимљиво хоће ли се међу топонимима на крајњем југу Црне Горе наћи екавизми (с обзиром на појаве у Мрковићима и Црмници) и јесу ли бар дијелом тачни ликови које видимо у секцијама, као што су *Вѡли ѡесак*, *Међуреч*, *Лѡи ѡлѡча*, *Зверѡнац*.

Биће вриједно поједине фонетске или аблаутске појаве пратити и лексички, као варијације одређене ријечи, нпр. *ѡрах* и *ѡрех*, *забио* и *забел*, *кун* и *клен*, а такође утврђивати и чисто лексичке изоглосе, рецимо зону ријечи *храсї* (која није карактеристична нпр. за Катунску Нахију).

И поједине дијалекатске морфолошке разлике доста су густо засједочене у микротопонимији, нпр. типови *Симѡв* или *Симин*, *јасѡнов* или *јасѡнови* (у облику одређеног вида).

Поред лексичких и морфолошких архаизама, наћи ћемо и акценатске, као *Боїдѧнѡв Крај*, *Драїѡшѡв Дѡ*, *Јасѡнѡвї Дѡ* (активни су савремени типови *Боїдѧнов*, *Драїѡшев*, *јасѡнов*), а моћи ћемо пратити и неке актуелне акценатске изоглосе, као *вѡљї* и *вѡљї*.

Напоменимо овдје да је поуздано акцентовање забиљежених топонима (или снимање ради накнадног акцентовања) неопходно не само ради праћења специфичних акценатолошких појава какве су ове поменуте, него и за сигурну идентификацију морфема. Неакцентовано име

⁷ Или и не спадају у топониме у строжем смислу. Граница између топонима и апелатива, о којој је говорио П. Шимуновић, ступњевита је и условна, а прилично зависи и од тога у које је сврхе и у оквиру које системске анализе утврђујемо. Из перспективе сеоске или шире ш љ и в а к неке породице је чисто апелативни назив, а у оквиру имања, у самој кућној заједници, он постаје „Шљивак“, тј. име, које се неће угасити ни кад се истријебе шљиве. Уникалност није обавезан услов да неки назив добије улогу топографског оријентира (да не кажемо топонима); обиље дренова и — наравно — камења не смета да се понеки маркантнији не искористи за имена типа *Код дрїјѡна*, *Код камења*. Но, ма како их класификовали (лингвистички и у практичној филолошкој обради), овакви називи су вриједни биљежења.

Башина Прђдђ (тј. Баошина = Балшина) могли бисмо прочитати кратко и довести у везу с турцизмом *баша*; није морфолошки исто *Јђзино ѓри-соје* и *Јђзино* или *Јђзѓно*; *Малђшиѓ Дђ*, кад знамо такав акценат, можемо повезати са именом старог рода *Малониѓиѓа* (претпостављајуѓи редукцију *н*), а иначе бисмо могли упасти у погрешно наглашавање и погрешну асоцијацију, схвативши то име као *Мђлоѓиѓ Дђ* или сл.⁸

Исцрпна анализа могућности које пружа понављање појединих елемената у микротопонимији нити је циљ овога излагања нити би то у овој прилици било могућно. Желио сам само да укажем на значај повезане научне анализе микротопонима и идентификације системских појава међу њима. Нема сумње да све те сложене системске везе разних топонима — низови изонима, алтернирања синонима, мозаици зона и сплетови изоглоса — латентно садрже свједочанства о многим појавама које бисмо жељели утврдити; надајмо се да бисмо нешто од тога успјели и прочитати.

Предуслов за ово је, међутим, систематски и истрајни рад на биљежењу и дефинисању топонима.

⁸ Неопходност поузданог биљежења акцента битно би сузила круг могућних теренских испитивача и скупљача, што се може надомјестити само систематском употребом магнетофона (чију је неопходност истакао и В. Михаиловић) и квалификованом верификацијом. Има много објављеног топономастичког материјала којему је употребљивост битно смањена због необиљеженог акцента. Бар са црногорског тла, има подоста и грађе у којој је означен акценат — али мањкаво и без потребног владања поступком, тако да су нужне корекције прије даље употребе; тога има, рецимо, у старијим етнографским радовима, а новији примјер видимо у *Прилозима ѓроучавању језика* књ. 9 (1973, Нови Сад), стр. 157—168. — Иначе сам о техници скупљања микротономастичке грађе писао нешто у *Годишњаку Цетињске ѓимназије III* (1971, Цетиње), стр. 110—113.